

ESTETINIS SUVOKIMAS IR ĮSIIJAUTIMAS VOSYLIAUS SEZEMANO ESTETIKOJE*

Dalius Jonkus

Vytauto Didžiojo universiteto
Filosofijos katedra
Donelaičio g.52, LT-44261 Kaunas
El. paštas: phenolt@yahoo.com

Santrauka. Straipsnio tikslas – analizuoti Vosyliaus Sezemano įsijautimo sampratą. Panašiai kaip ir Geigeris savo fenomenologinėje estetikoje, Sezemanas laikosi nuomonės, kad estetinio objekto raiška ir suvokimas yra neįmanomi be emocinio įsitraukimo. Įsijautimas negali būti aiškinamas remiantis analogijos teorija arba psichologinio įjautimo samprata. Pastarosios suponuoja radikalią subjekto ir objekto perskyrą bei jų supriešinimą. Sezemanas parodo, kad įsijautimas yra svarbus estetiniam suvokimui kaip tik todėl, kad jis yra paremtas išraiškingų pasaulio formų ir jų dinamikos bei suvokimo judesių koreliacija. Įsijauti reiškia jausti save kartu su kitais, jausti kitus sąryšyje su savimi. Pasaulio išraiškų dinamika tiesiogiai atskleidžia gyvybingumą, kuris įtraukia ir patį kūniškai suvokiantį subjektą su visomis jo jausmėmis kaip visuma. Todėl estetiškai jausmus geriau išreiškia ne dalykinis vaizdavimas, bet dinaminės linijų, spalvų ir garsų atmosferos kūrimas. Pasinėrimas į šią gyvybinę dinamiką yra galimas, jei suvokiantis subjektas suskliaudžia savo pragmatinius interesus ir įpročius bei įgyja estetinės kontempliacijos nuostatą. Sezemano estetikoje išplėta emocinio įsijautimo samprata yra artima Hartmanno ir Geigerio koncepcijoms, bet jas pranoksta pateiktų argumentų gausa. Kita vertus, Sezemano koncepcijoje ryškėjantis tiesiogiai ir interaktyviai patiriamo estetinio išraiškingumo pirmumas leidžia šią filosofinę poziciją lyginti su Merleau-Ponty filosofine estetika.

Pagrindiniai žodžiai: fenomenologija, estetika, įsijautimas, suvokimas, jausmas.

Sezemano estetikos sąryšis su fenomenologine filosofijos tradicija dar mažai ištyrinėtas (Jonkus 2013). Fenomenologinėje filosofijoje estetiškas suvokimas dažnai yra analizuojamas kartu su įsijautimo problema. Tiek estetiškame suvokime, tiek empatijoje yra svarbūs juslinės išraiškos aspektai ir tam tikras tikrovės neutralizavimas bei jausmiškai interaktyvus dalyvavimas joje. Sezemanas pabrėžia, kad bet kurios estetinės teorijos pagrindas yra

tiesioginis estetiškas suvokimas. Kadangi estetiškas suvokimas yra vertybinis, t. y. nukreiptas į grožio objektą kaip vertybę, jis yra priklausomas nuo sąmonės nuostatos. Be šios specifinės nuostatos išgyventi grožį yra neįmanoma. Neužtenka stebėti objektą, kuriame pasireiškia grožis. Grožis išgyvenamas ypatingame suvokimo akte, kuris skiriasi nuo įprastinio suvokimo. Sezemanas nurodo, kad estetiškas patyrimas yra prieinamas tiesiogiai tiktai pačiam šią patirtį išgyvenančiam subjektui. Kitaip sakant, jis prieinamas tik iš pirmojo asmens perspektyvos. Kitiems jis gali būti

* Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutar ties Nr. LIT-8-63).

perteikiamas tik netiesiogiai per kalbiškai medijuotas išraiškas. Ar tai reiškia, kad estetiškas išgyvenimas yra uždarytas subjektyvioje sąmonėje? Ne. Pasak Sezemano, kitų estetiniu patyrimu galim naudotis, bet tik patikrinę jį savo paties patyrimu, t. y. atgaminę patį estetinį suvokimą, iš kurio pastarasis buvo kilęs. Estetinio suvokimo intersubjektyvumą garantuoja ne tik nukreiptumas į estetinius objektus, bet ir įsijautimo galimybė. Sezemanas kritikuoja jausmų priskyrimą subjektyviai išgyvenimų pusei. Jausmai, jo manymu, yra objektyvūs, nes nepriklauso vien subjektui, bet sujungia objektą ir subjektą. Jausmai ir nuotaika gali būti objektyvūs ir ta prasme, kad jie yra būdingi patiems stebimiems objektams: liūdnas arba linksmas peizažas, melancholiška arba energinga melodija. Jausmus Sezemanas vadina objektyviais, nes jie peržengia subjekto subjektyvumo ribas ir yra susiję su pasaulio raiška. Jie nepriklauso vien subjekto vidujybei. Kita vertus, jausmai gali būti patiriami tik kaip subjekto, arba „aš“, būsenos. Emocinė, arba jausminė, grožio patirties analizė neišvengiamai atveda prie empatijos, arba įsijautimo, problemos. Juozas Mureika aptardamas įsijautimo estetiką pažymi, jog įsijautimas yra siejamas su būtinu ryšiu tarp suvokimo ir emocijų (Mureika 2010: 267). Įsijautimo problema buvo viena iš svarbiausių ankstyvojoje fenomenologijoje. Įsijautimo problemą nagrinėjo Moritzas Geigeris, Maxas Scheleris, Edith Stein. Daugumas fenomenologų sutarė dėl vieno dalyko, kad Theodoro Lipso išplėtotą įsijautimo sampratą yra klaidinga, nes įsijautimą traktuoja kaip įjautimą, t. y. kaip psichologinį subjekto vidaus projektavimą į išorinį objektą. Sezemanas savo estetikoje pateikia ne tik įjautimo sampratos kritiką, bet ir išsamią intersubjektyvaus įsijautimo

kaip reikšmingo estetinio patyrimo komponento analizę. Pirmiausia straipsnyje bus analizuojamas jausmų objektyvumas, antru žingsniu aptariama analogijos argumento ir psichologinio įjautimo kritika Sezemano estetikoje, o straipsnio pabaigoje – įsijautimo reikšmė estetiniame suvokime.

Jausmų objektyvumas ir intersubjektyvumas Sezemano ir Geigerio estetikoje

Sezemanas, kaip ir Hartmannas, teigia, kad estetika yra susieta su tiesioginiu pačių daiktų suvokimu. Jie abu akcentuoja objektinę ir objektyvią estetikos prigimtį, nes pastaroji yra paremta ne tik ypatingais išgyvenimais, bet ir pačiuose objektuose esančia estetinė struktūra. Tačiau estetinių objektų analizė negalima be estetinių objektų raiškos. Tik per tokią objektų raišką yra galimas jų dalykinės reikšmės suvokimas. Todėl Sezemanas estetinius objektus ir estetinį suvokimą analizuoja ne atskirai, bet pabrėždamas jų koreliaciją. Estetinio objekto raiška ir suvokimas, pasak Sezemano, yra neįmanomi be emocinio išitraukimo. Kaip jausmai dalyvauja estetinio suvokimo sandaroje? Sezemanas analizuoja tris prietarus, susijusius su jausmų suvokimu. Jis kritikuoja jausmų subjektyvumo, analogijos ir psichologinio įjautimo teorijas.

Pirmiausia aptarsime, kaip Sezemanas ir Geigeris supranta jausmų intersubjektyvumą. Sezemanas kritikuoja jausmų priskyrimą subjektyviai išgyvenimų pusei. Jausmai, jo manymu, yra objektyvūs, nes nepriklauso vien subjektui, bet jungia objektą ir subjektą. Jausmai ir nuotaika gali būti objektyvūs ir ta prasme, kad jie yra būdingi patiems stebimiems objektams: liūdnas arba linksmas peizažas, melancholiška arba energin-

ga melodija. Jausmus Sezemanas vadina objektyviais, nes jie peržengia subjekto subjektyvumo ribas. Jie nepriklauso vien subjekto vidujybei. Kita vertus, jausmai gali būti patiriami tik kaip subjekto, arba „aš“, būsenos. Toks jausmų objektyvumo atskleidimas, kai jis siejamas su intersubjektyvia empatija, yra labai artimas Moritzo Geigerio atliktam jausmų aprašymui. Straipsnyje „Apie įsijautimo į kraštovaizdžio nuotaiką problemą“ (1911) Geigeris siekia atskleisti skirtumą tarp estetinių ir neestetinių jausmų. Jausmai dažniausiai suprantami kaip subjektyvūs išgyvenimai, kurie patiriami skirtingai nei išorinių objektų jutimai, tačiau Geigeris siūlo atsisakyti pažintinės subjektyvumo ir objektyvumo perskyros. Jo manymu, tiek subjektyvumas, tiek objektyvumas turi būti atrandami tiesiogiai analizuojant pačią sąmonę. Pritardamas Lipsui Geigeris teigia, kad liūdesys yra tiesiogiai susijęs su manuoju „aš“ ir tik taip jis gali būti jaučiamas, o štai spalvos yra patiriamos ne kaip mano, bet kaip pačių objektų savybės (Geiger 1911: 29). Sunkiau šią perskyrą tarp subjektyvumo ir objektyvumo atlikti, kai mes kalbame apie spalvų nuotaikas. Analizuodamas linksmas spalvų nuotaikas Geigeris teigia, kad jos yra ne išgyvenimų, bet pačių objektų pusėje. Tokias spalvų nuotaikas galima stebėti ir jos neišnyksta kaip tiesioginiai išgyvenimai, kai aš sutelkiu į juos dėmesį ir bandau paversti savo stebėjimo objektais (*Ibid.*: 31). Nors spalvų nuotaikos lieka objektų pusėje ir negali būti priskiriamos patiems jausmų išgyvenimams, tarp jų turi egzistuoti tam tikras sąryšis. Apie tai byloja, pasak Geigerio, pati kalba. Jei nebūtų šio sąryšio, tai negalėtume kalbėti apie liūdnas arba linksmas spalvas. Šis objektyvių ir subjektyvių nuotaikų sąryšis gali būti paaiškintas tuo,

kad patys jausmai ne tik yra subjektyvūs išgyvenimai, bet ir turi objektyviąją pusę – pačius jausminius objektus kaip sudedamąją jausmų dalį. Objektinė jausmų pusė negali būti redukuota į subjektyviąją jų dalį. Aiškindamas subjektyviųjų ir objektyviųjų jausmų dalių sąryšį Geigeris remiasi Husserlio išvalgomis *Loginiuose tyrinėjimuose*, tačiau jis neformuluoja jausmų intencionalumo sampratos, bet laikosi nuosaikaus realizmo pozicijos (*Ibid.*: 33).

Pasak Geigerio, jausmų atžvilgiu subjektas gali turėti dvi nuostatas. Pirmoji nuostata yra analizuojanti (*betrachtende Einstellung*), o antroji patirianti (*aufnehmende Einstellung*). Pirmoji nuostata susijusi su jausmų aprašymu ir analizavimu, o antroji nenagrinėja jausmų, bet į juos pasineria ir leidžia tiesiogiai juose dalyvauti. Pirmoje nuostatoje jausmai išgyvenami juos objektyvuojant ir atsitolinant nuo jų, o antruoju atveju jie nepaverčiami analizės objektais, nes nebelieka ribos tarp manęs ir mano jausmų (Geiger 1911: 44). Vienu atveju mes susitelksime į objektus, kitu atveju – į jausmus ir tapsime sentimentalūs. Ar galima tada kažkokia trečioji nuostata? Ieškodamas sąryšio tarp subjektyviosios ir objektyviosios jausmų pusės, Geigeris gilinaisi į antrąją nuostatą, nes pirmoji remiasi akivaizdžia subjekto ir objekto priešprieša, o antroji nuostata gali pagelbėti suprasti, kaip vyksta įsijautimas į nuotaikas. Šios neobjektinės nuostatos analizei Geigeris pasitelkia meninio peizažo suvokimo pavyzdį. Reikalas tas, kad menuose peizažas pateikiamas ne tik kaip subjekto jausmų ir nuotaikų projektuojamas objektas, bet kartu ir pats suvokiamas kaip nuotaikingas ir inspiruojantis atitinkamas subjekto nuotaikas. Meninis peizažas nebėra visiškai nuo subjekto atskirtas objektas. Į meninį

peizažą reikia gilintis kaip ir į savo jausmus jų neobjektyvuojant. Meninis peizažas turi būti suvokiamas ne kaip teorinio pažinimo objektas, bet kaip toks nuotaikos turinys, į kurią reikia įsijausti ir įsigyventi. Kitaip sakant, Geigeris panaudodamas meninio peizažo pavyzdį įveikia subjekto ir objekto supriešinimą, nes santykis su peizažu turi būti ne objektyvuojantis, bet įsijaučiantis. Gilinantis į peizažo sužadintą nuotaiką aiškėja, kad jis nevirsta objektu, bet inspiroja paties subjekto tendenciją šią nuotaiką išgyventi kartu ir ja sekti (*mitzuerleben, nachzuerleben*). Geigerio teigimu, šis pavyzdys rodo, kad egzistuoja ne dvi atskiros iš objekto ir iš subjekto kylančios nuotaikos, bet viena, kuri apima ir iš objekto kylančią inspiraciją, ir iš subjekto atsirandantį tos nuotaikos palaikymą. Taigi, Geigerio teigimu, čia jau ne du, bet vienas bendras išgyvenimas: „Jis priklauso pačiam objektui ir kartu kyla iš Aš spontaniškumo“ (Geiger 1911: 53).

Galima teigti, kad nagrinėdamas įsijautimo į peizažo nuotaiką atvejį Geigeris naikina radikalią subjekto ir objekto perskyrą. Nuotaika yra jau ne objekto ar subjekto nuosavybė, bet randasi subjekto ir objekto santykyje. Objekto inspiruotos ir mano paties prateštos nuotaikos išgyvenimas atskleidžia subjekto ir objekto suartėjimą ir net susiliejimą. Sezemanas savo estetikoje taip pat akcentuoja jausmų objektyvumą ir įsijautimo svarbą. Jis teigia, kad estetinis emociingumas yra tiesiogiai susijęs su gebėjimu tiesiogiai jausti psichinę kitų būtybių būseną. Sezemanas netgi išskiria aidinius jausmus, kurie pasireiškia ne tik kaip manyje ir su manuoju aš susiję procesai, bet ir kaip atsiliepimas į kito jausmus. Aidiniai jausmai, pasak Sezemano, yra galimi todėl, kad jie patiriami ne per atstumą kaip vizua-

liniai objektai, bet paliečia ir suvirpina kūną ir klausą tiesiogiai:

Norint geriau suprasti aidinių jausmų prigimtį, reikia išdėmėti: ne visi jutiminiai išpūdziai turi tokią pat (arba panašią) dalykinę struktūrą, kaip regimieji reiškiniai. Tonas, pavyzdžiui, neiškyla prieš mane kaip nuo manęs atskirtas regimas vaizdas; nors jis ateina iš išorės ir skamba aplinkinėje erdvėje, bet jis skamba ir mano ausyse, kurios atsiliepia į jį panašiai, kaip instrumentas atsiliepia į sutartingą kito instrumento toną. Klausia, kaip dabar paaiškėjo, glaudžiai susijusi su vadinamaisiais *vibraciniais* (virpėjimo) jutimais, kurie atsiranda oro virpėjimams persiduodant mūsų kūnui (todėl kurčiasis gali pajusti muziką ir net ją grožėtis). Žinoma, kūno atsiliepimas į išorinį bangavimą – tai grynai fiziologinis procesas, bet, kadangi čia juntamas virpėjimų sutartingumas, jis yra lydimas ir ypatingo suvokimo akto. Tai parodo, kad ir jutiminis suvokimas bent tam tikrais atvejais remiasi *užsikrėtimu*. (Sezemanas 1970: 72)

Tiesioginis išvėlimas į jausmų pasaulį parodo, kad suvokiantis subjektas nėra nuo jo atskirtas. Svarbiausias vaidmuo tenka ne žmogaus mąstymo gebėjimams ir mokėjimui pažinti kitą, bet jo jautrumui. Tokio pirminio jautrumo pasaulio išraiškoms negali paaiškinti nei analogijos teorija, nei įjautimo samprata.

Tradicinės analogijos bei įjautimo teorijos kritika

Sezemanas kritikuoja jausmų supratimo pagal analogiją teoriją. Analogijos teorija, pasak Sezemano, jausmų patirtį susieja su išoriniais kūno judesiais arba pasikeitimais. Tarp jausmų patyrimų ir atitinkamų kūno judesių susidaro asociatyvūs ryšiai, dėl kurių mes atskirus judesius galime suvokti kaip išraiškingus gestus, kurie išreiškia vidinius jausminius potyrius. Taigi remiantis

šiais išraiškingais gestais galima proto pagalba rekonstruoti, kas gi dedasi kitų būtybių viduje ir kokius jausmus jos patiria. Sezemanas pabrėžia, kad analogijos teorija supainioja ženklą ir išraišką. Ženklas, anot jo, pažymi dalyką išoriniu būdu, o išraiška tiesiogiai išreiškia reikšmę, kuri glūdi pačioje išraiškoje, o ne anapus jos:

Ekspresyvus gesto santykis su tuo, ką jis reiškia, visiškai kitioniškas. Jisai ne transcendentinis, o imanentinis, t. y. jis nežymi arba nerodo kažko už savo ribų, bet jo reikšmė glūdi ir pasirodo jame pačiame. Todėl ir sakoma, kad veido mimika arba kūno gestai tiesiog išreiškia liūdesį, nusivylimą, džiaugsmą, pyktį, neapykantą ir t. t. Suvokiant pavyzdžiui, kito žmogaus šypsni kaip pasitenkinimo arba mandagumo išraišką, suvokimo aktas vyksta ne tokiu būdu, kad iš pradžios mes suvokiame vien tam tikrą veido pasikeitimą (raumenų judesį), iš kurio paskum, patyrimui padedant, darome išvadą, kad tai esąs šypsny, kuris žymi pasitenkinimą arba mandagumą, – šypsny tiesiog suvokiamas kaip ypatingas ir prasmingas fenomenas, kuriuo betarpiškai pasireiškia besišypsančio žmogaus nusiteikimas arba nusistatymas <...>. (Sezemanas 1970: 54).

Šis Sezemano pateiktas aprašymas akivaizdžiai yra fenomenologinis gyvenamo kūno kaip ekspresyvios visumos apibūdinimas. Panašiai išraiškos pirmumą supranta ir kiti fenomenologai – Scheleris, Merleau-Ponty, Hartmannas¹. Pavyzdžiui, Hartmannas savo *Estetikoje* nurodo, kad galima matyti medžio ir vabalo gyvumą ir kartu suvokti to gyvumo skirtingumą; įeinant į kambarį galima matyti skurdą arba prabangą, gyventojų nevalyumą arba gerą skonį; žvelgiant į veidą arba judesio figūrą tiesiogiai suvokiamas žmogaus charakteris

¹ Algis Mickūnas taip pat plačiai aptaria tiesioginę išraiškų patirtį kritikuodamas dualistinės metafizikos sampratą žr. (Mickūnas 2011: 35–55).

ir netgi jo likimas (Hartmann 1966: 43). Pasak Hartmanno, sugebėjimas per „išorę“ patekti į „vidų“ yra mums toks įprastas, kad mes tuo net nesistebime ir sutelkdami dėmesį į „vidines“ savybes nepastebime, kaip jos pasireiškia. Bet būtent juslinė raiška mums atveria ir leidžia pajauti kitų jausmus: „Šia prasme mes galim sakyti: žmogaus veido išraiškoje „aš matau“ pyktį, liūdesį, nepasitikėjimą...“ (*Ibid.*: 44).

Antroji analogijos teorijos klaida, kurią akcentuoja Sezemanas, yra savosios patirties ir kito patirties sutapatinimas. Reikalas tas, kad analogijos teorija remiasi prielaida, kad kitos būtybės psichinis gyvenimas turi pasireikšti ir būti suvokiamas taip pat kaip savasis. Sezemano manymu, toks teigimas yra klaidinantis, nes kito psichikos išraiškos man yra duotos visų pirma per regėjimą ir tik retkarčiais – per kūniškus lietimo judesius, o savo paties mimiką ir išraiškingus gestus aš galiu suvokti pirmiausia remdamasis kinestetiniais pojūčiais. Taigi ryšys tarp savo kinestetinių pojūčių ir kito išraiškų negali būti matomas tiesiogiai, vadinasi, ir analogijos argumentas yra nepakankamas norint suprasti kito jausmus.

Antrasis empatijos variantas, kurį kritikuoja Sezemanas, yra susijęs su Lipso filosofija. Lipsas teigia, kad įjautimas randasi stebint išraiškingus kitų būtybių judesius, kurie sužadina mumyse imitacijos instinktą. Taip susidaro kitų būtybių judesių regimojo vaizdo ir mūsų pačių kinestetinių pojūčių asociatyvus ryšys. Tai reiškia, kad kito išraiškinguose judesiuose pasireiškiantys jausmai yra ne kas kita, kaip paties stebėtojo subjekto potyriai. Stebėtojas savo potyrius priskiria objektui, kitaip sakant, įjautimas yra savo potyrių projektavimas kitame. Pasak Lipso, savųjų jausmų projektavimas pasireiškia taip pat estetikoje, kai

stebėtojas išgyvena smagumą ir stebėdamas estetinius objektus jaučia pasitenkinimą pačiu savimi ir savo jausmais (Sezemanas 1970: 56). Tačiau Sezemanas tokią nuomonę laiko tik hipoteze, nes ji neparemta pačių fenomenų analize. Negalima kalbėti apie estetinio objekto ir estetinį suvokimą patiriančio subjekto jausmų sutapimą. Kito jausmus, pasak Sezemano, galima imituoti ir atkartoti tik tada, kai yra pirminis kito jausmų raiškos supratimas. Be to, pats išraiškingų judesių supratimas negali būti atskirtas nuo aplinkos suvokimo. Taigi nei analogijos teorija, nei psichologinio įjautimo ir mechaninio, nesąmoningo imitavimo teorija nepaaiškina paties estetinio objekto raiškos.

Intuicija, supratimas ir įsijautimas

Sezemanas pabrėžia, kad tiek pažinimo teorijoje, tiek estetikoje intuicija atlieka ypatingą vaidmenį. Intuicija čia suprantama fenomenologiškai kaip tiesioginis vieno ar kito dalyko patyrimas. Mes pirmiau patiriame kitą būtybę ir jos išraiškas, o tik vėliau bandome aiškinti, kokia tai patirtis. Todėl, Sezemano teigimu, išraiškingos gyvybės suvokimas yra pirminis ir savarankiškas sąmonės aktas. Tiesa, tradiciškai intuicija buvo aiškinama kaip pasyvus tam tikrų duomenų suvokimas, kai patys duomenys yra nereikšmingi ir neišraiškingi. Antrinis aktas buvo aiškinamas kaip formuojantis ir interpretuojantis. Šis dviejų lygmenų atskyrimas suvokimo akte primena Husserlio neintencionalios suvokimo materijos ir intencionalios formos perskyrą. Sezemanas atmeta tokį požiūrį, kuris suvokimą aiškina kaip atskirų elementų (jutimų) derinį. Suvokimas, jo teigimu, prasideda ne nuo atskirų jutimų, bet nuo sudėtingų percepcijų, kurios

tik vėliau yra diferencijuojamos. Tačiau dar svarbesnis yra intuicijos ir supratimo sąryšis, nes suvokimas, pasak Sezemano, peržengia tiesioginių duomenų ribas:

<...> pasirodė, kad nėra principinio skirtumo tarp intuicijos ir supratimo, nes ir pirminiame objektų bei reiškinių intuityviame pažinime jau glūdi ir tam tikras supratimo aktas. Pirma, dėl to, kad ir paprasčiausias daiktas arba reiškinys sudaro tam tikrą įvairių vienybę, kuri gali būti suvokiama kaip visuma tik tiek, kiek suvokiamas jos dalių arba momentų sąryšis bei sandara. Antra, dėl to, kad net pirminis jutiminis suvokimas išeina iš ribų tų tiesioginių duomenų, kuriais jis pagrįstas, ir per esamąjį nepilną ir netobulą objekto aspektą apima patį objektą kaip realią visumą. Vadinasi, paprastas intuityvus pažinimas pasižymi ta pačia bendra struktūra, kaip ir tas pažinimas, kurį vadiname supratimu. (Sezemanas 1970: 60)

Sezemanas siekia parodyti, kuo gyvų būtybių supratimas skiriasi nuo paprasčiausioje intuicijoje glūdinčio supratimo. Jis analizuoja bet kurio pažinimo pagrinde glūdintį pirminį santykį su aplinka. Pirmasis šio santykio paaiškinimas sąlyginai gali būti vadinamas biologiškai antropologiniu. Sezemanas teigia, kad biologiškai bet koks organizmas turi reaguoti į aplinkos signalus ir toks reagavimas paprastai esąs instinktyvus. Tikrai aukštesniuose organizmuose šis reagavimas tampa sąmoningas ir išpūdžių signalai suvokiami kaip reikšmingi. Todėl antrasis santykis su aplinka yra ne instinktyvus reagavimas į aplinkos impulsus, bet supratimas aplinkos kaip reikšmingos. Galima teigti, kad supratimas tampa reikalingas ten, kur aplinka yra reikšminga ir sudaryta iš išraiškingų reiškinių. Tačiau išraiškos būna skirtingos gyvose būtybėse ir negyvuose objektuose. Sezemanas išraiškų supratimą sieja su pirminiu suvokimu ir įsijautimu. Įsijautimą Sezemanas atskiria nuo įjautimo.

Įjautimas yra savo vidinių išgyvenimų projektavimas į kitą, o įsijautimas siejamas su tiesioginiu išraiškų suvokimu ir savimone, kuri daugiau ar mažiau lydi visus veiksmus. Įsijautimo ir savimonės santykis yra svarbus, nes, pasak Sezemano, savimonė yra nedalykinis savęs pažinimas siejant save su aplinka. Įsijautimas randasi kaip šio neobjektinančio santykio su aplinka patyrimas. Sezemanas teigia, kad norint įsisąmoninti tokį pirminį santykį su aplinka reikia pragmatinę nuostatą pakeisti į kontempliatyvią. Kontempliatyvus nusistatymas leidžia kitą būtybę suvokti ne tik kaip skirtingą ir priešingą, bet ir susilieti bei susitapatinti su ja, kitaip sakant, atsiranda galimybė įsijausti į kitų būtybių būseną ir elgesį (Sezemanas 1970: 61). Kita vertus, empatinis susitapatinimas su kitu nėra absoliutus. Sezemanas teigia, kad estetinei nuostatai yra būdingas atstumo išlaikymas. Įsijautimas į kitą, kaip ir estetinis objekto kontempliavimas, būtų neįmanomas, jei neliktų suvokiančiojo ir suvokiamojo skirtumo. Sezemanas savo pokariniame straipsnyje „Estetinių vertybių objektyvumas ir subjektyvumas“ pabrėžia:

Tačiau estetinė kontempliacija gali vykti tik su viena sąlyga: įsijautimas į kitą žmogų, kad ir koks gyvas ir gilus jis būtų, niekuomet neturi peržengti tam tikros ribos, būtent, jis neturi visiškai nustelbti, arba nuslopinti, suvokiančiojo subjekto nusimanymą apie tai, kad jis (subjektas) ir tas žmogus, į kurį jis įsijaučia (objektas) yra skirtingi individai, vadinasi, estetiniame plane tarp suvokiančiojo ir suvokiamojo turi būti išlaikoma tam tikra juos skirianti distancija (atstumas). <...> estetinės kontempliacijos negali būti, kai subjektas visiškai susilieja (susitapatina) su objektu. (Sezemanas 1970: 385)

Gali kilti klausimas – ar toks atstumo tarp suvokiančiojo ir suvokiamojo išlaikymas yra suderinamas su fenomenologine nuos-

tata. Husserlis *Karteziškosiose meditacijose* tyrinėdamas kito suvokimo problemą akcentavo skirtumo santykyje su kitu svarbą. Jis pažymėjo, kad atsisakydami atstumo kito atžvilgiu turėtume sąmonę, kuri ne nukreipta į kitą, bet sutampa su savimi pačia. Kitaip sakant, suprasdami kitą turime ne susitapatinti su jo jausmais, bet juos suprasti kaip kito jausmus, kaip kito laikyseną pasaulio atžvilgiu. Sezemanas šią atstumo sampratą, sekdamas Ortega y Gassetu bei Nikolaju Hartmannu, susieja ne tik su įsijautimu į kito subjekto jausmus, bet ir su estetiniu įsijautimu ir kontempliacija. Įsijausdami į estetinį objektą patiriame jį kaip įtraukiantį ir mūsų jausmus paveikiantį, tačiau kartu sugebame išlaikyti jo atžvilgiu distanciją ir suvokiame jį kaip „netikrą“. Taigi empatinio atstumo apmąstymas atskleidžia pačios estetišės (ne)-realybės bruožus.

Įsijautimas kaip pirminis santykis su gyvybinga ir išraiškinga aplinka pirmiausia, pasak Sezemano, yra nukreiptas į gyvybinę dinamiką. Regėjimas, lietimas ir kinestezinė patirtis yra tarpusavyje susijusios ir sudaro nedalomą visumą. Ši atskirų patirčių sinestezinė visuma yra organinė gyvenamo kūno visuma. Sezemanas teigia:

Tokiu būdu atsiranda toks glaudus ryšys tarp skirtingų pojūčių, kad vieni gali šiek tiek pavaduoti kitus ir suteikti mums įspūdžius, kuriuose potencialia forma glūdi kitų pojūčių duomenys. Organizmas reaguoja pirmiausia kaip visuma, o ne tik atskirų jutimo organų susijaudinimu. Štai kodėl regimieji vaizdai ir klausos įspūdžiai, nors jie ir neleidžia mums tiesiog justi išorinių jėgų veikimo, vis dėlto sugeba jį parodyti arba išreikšti. Kitaip sakant, jie pasižymi tam tikra ypatinga gyvybine dinamika. Šiai dinamikai suvokti padeda ir ta aplinkybė, kad, suvokiant išorinių jėgų veikimą, tuo pačiu juntamas ir mūsų kūno aktyvumas, jo reakcija į patirtą poveikį. (Sezemanas 1970: 63).

Sezemanas pastebi labai svarbų dalyką. Tiesioginis santykis su išraiškinga aplinka, kuris pasireiškia kaip įsijaučiantis gyvybinės dinamikos suvokimas, yra galimas tik sąveikaujant atskiroms juslėms ir kūniškai įsitraukiant bei reaguojant. Kūniškas įsitraukimas ne tik jungia skirtingas jusles, bet ir leidžia įsijausti į kitų judesius per savojo kūno atsakomąsias reakcijas ir veiksmų patirtis. Ši Sezemano išvalga yra svarbi dar ir tuo, kad įsijautimą jis aprašo ne kaip teorinį kitos būtybės minčių ir jausmų rekonstravimą, bet kaip kūnišką interaktyvumą, kito ir savo paties išraiškingų judesių ir jų sąryšių patyrimą. Be to, Sezemanas gyvybingumo dinamiką aprašo kaip estetinių išraiškų pagrindą. Jis pateikia linijų, spalvų, garsų ekspresyvos dinamikos pavyzdžius:

Pavyzdžiui, dažniausiai mes linijas ir linijų kombinacijas suvokiame *dinamiškai*, t. y. taip, tarytum jos turėtų tam tikrą apibrėžtą kryptį ir jose glūdėtų viena arba kita judesio tendencija, vedanti mūsų akis atitinkama linkme. Esama linijų, kylančių aukštyn arba besileidžiančių žemyn, linijų, kurios tolsta nuo stebėtojo arba eina jam priešais ir t. t. Bet, atgamindamos tam tikrą judesį, linijos tuo pačiu vaizduoja bei išreiškia ir dinamiškus šių judesių ypatumus (itin kreivųjų linijų įvairumus). Panašiu būdu dinaminis momentas pasireiškia ir šviesos reiškiniuose. Aiškiausiai jie suvokiami ne kaip skirtingi skaidrumo (ryškumo) laipsniai, bet kaip spinduliavimas, vadinasi, kaip veikimas tam tikros energijos, tekančios iš vienos arba kelių šaltinių ir suteikiančios ne tik atmosferai, bet ir aplinkiniams daiktams savotišką gyvybę. (Sezemanas 1970: 63–64)

Sezemanas linijų, spalvų ir garsų išraiškingą dinamiką aiškina kaip atlikimo ir suvokimo judesių sąryšį. Tačiau jis pabrėžia, kad šis sąryšis nėra subjektyvus. Suvokimo dinamika yra grindžiama paties pasaulio išraiškų dinamika ir šia prasme ji objektyvi. Svarbi yra pasaulio išraiškos formų ir prie jų prisitaikančio subjekto suvokimo koreliacija.

Vaizdi suvokimų dinamika – tai vienintelė forma, kuria juntami kitų būtybių psichiniai susijaudinimai bei potyriai. Tokiu būdu ir estetiniai suvokimai pagrįsti ne kuo kitu, kaip tiesioginiais dinaminiiais ir tuo pačiu raiškiais išpūdžiais. Ir tas objektyvus emocionalumas, kurio jie kupini ir kuris atrodo mįslingas (paradoksalus), tėra vien jų ekspresyvumo padarinys arba pasekmė. Tuo kaip tik ir pasireiškia estetinio sąmonės nusistatymo savitumas, kad tas nusistatymas, nepaisydamas aktualios praktinės daiktų arba reiškinių reikšmės ir atsigreždamas į jutiminę jų išvaizdą, atgaivina pirminį jų raiškumą, kurį įpratimas buvo nuslopinęs. Tatai – tas pamatas, kuriuo grindžiama estetinė *kontempliacija* ir kartu tas išeities taškas, kuris jai leidžia, atsidėjus objektui, išvysti bei išskelti aikštėn jame glūdinčias estetine vertybes. (Sezemanas 1970: 66–67)

Baigiant galima teigti, kad Sezemano estetikoje išplėtotą emocinio įsijautimo sampratą yra artima Hartmanno ir Geigerio koncepcijoms, bet jas pranoksta pateiktų argumentų gausa. Kita vertus, Sezemano koncepcijoje ryškėjantis tiesiogiai ir interaktyviai patiriamo estetinio išraiškingumo pirmumas leidžia šią filosofinę poziciją lyginti su Merleau-Ponty filosofine estetika.

LITERATŪRA

Jonkus, D. 2013. Fenomenologinė Vosylius Sezemano estetika : estetinio objekto ir estetinio akto koreliacija. *Žmogus ir žodis : mokslo darbai. Filosofija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. T. 15, nr. 4, p. 28–35.

Geiger, M. 1911a. Zum Problem der Stimmungseinführung bei Landschaften. In: *Zeitschrift f. Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* 6, s. 1–42.

Hartmann, N. 1966. *Ästhetik*. Berlin: Walter de Gruyter.

Mickūnas, A. 2011. *Estetika. Menas ir pasaulio patirtis*. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas.

Mureika, J. 2010. Įsijautimo estetika. In: *Estetikos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Sezemanas, V. 1970. *Estetika*. Vilnius: Mintis.

AESTHETIC PERCEPTION AND EMPATHY IN VASILY SESEMAN'S AESTHETIC

Dalius Jonkus

Abstract. The aim of this paper is to analyse Vasily Seseman's conception of empathy. Seseman, similarly to Moritz Geiger, draws a parallel between the perception of aesthetic expressions and the other expressions of a person's perception. According to Seseman, to understand another person's spiritual life it is unnecessary to rely on deductions by analogy, like traditional theories claim. Expression has a common trait that meaning lives in it. That is why expressions do not have to be recognized in a way that we would like to reconstruct beyond their harboured meanings. Aesthetic depiction destroys opposition between sensible, material, bodily principle and the non-sensible, spiritual principle. Seseman states that empathy cannot be explained relying on the theory of analogy or the concept of psychological projection. The former presupposes a radical separation and confrontation between the subject and object. Seseman states that empathy is important to aesthetic perception because it is based on the expressive forms of the world and the correlation between their dynamics and movements of perception. To have empathy means to feel oneself together with others, to feel the others in connection with yourself. The dynamics of the world's expressions directly reveal liveliness which pulls in the bodily perceptive subject with all of his senses as a whole. Echoing feelings are experienced not through the distance of visual sight, but through direct and contagious vibrations of bodily contact. The connection of the primordial perceived world and its perception reveals itself not on the mental, but a sensuous plane. That is why aesthetic feelings are better expressed not by the depiction of objects, but the creation of dynamic atmosphere of lines, colours, sounds. Diving into this vital dynamic is possible if the perceiving subject abstains from his pragmatic interests and habits and attains the attitude of aesthetic contemplation.

Keywords: Seseman, phenomenology, aesthetics, empathy, perception, expression, feeling.

Įteikta 2014 m. gegužės 20 d.